

איש ואישה על פי אגדות חז"ל ביבמות*

בניחין קוסבסקי

מבוא

פתיחה – איש ואישה כסמל קישור

מהות הקשר

תפקידי האיש והאישה

מצוות פריה ורביה ומשמעותה

סיכום – הנישואין כבנין שלם

מבוא

חז"ל התייחסו במקומות רבים ובצורות שונות לקשר שבין איש ואשה. הדבר מופיע בעיקר בהלכות פריה ורביה במסכת יבמות, וכן באגדות רבות נוספות. במאמר זה נעיין במאמרי חז"ל ובמקורות השונים ונבאר נקודות העולות מהדברים.

פתיחה – איש ואישה כסמל קישור

חז"ל משתמשים פעמים רבות בביטויים מוכרים בכדי לתאר לנו מושגים מופשטים. לדוגמא, כאשר רוצים לבטא סוג מסוים של קשר בין שני צדדים נעזרים בביטויים 'ע', אח, בן, מלך ועוד. כל ביטוי ילמדנו על סוג אחר של קשר. 'אחי' הוא סוג של קשר שהיה קיים תמיד ולא היה צורך בעמל בכדי ליצור אותו, האחים נולדו אחים שלא מבחירתם. לעומתו 'רעי' מסמל קשר שהיה רחוק בעבר ונתקרב, כדי ליצור קשר מסוג זה יש להשקיע מאמץ כיון שאינו נוצר מעצמו.

שיר השירים נכתב על בסיס קשר שבין איש לאישה. שירת שלמה בקריאה ראשונה היא שיר אהבה, אך אם נעמיק בכתוב נבין שמדובר במשל המלמד אותנו על הקשר שבין כנסת ישראל לקב"ה¹. מכיוון שהקשר שבין איש לאישה מוכר לנו, שלמה משתמש במשל זה.

* כל המקורות המודגשים במאמר נלקחו מהגמרא ביבמות דף ס"א עמוד ב' - דף ס"ד עמוד א'. דברינו יתבססו על הסוגיות הללו.
¹ ישנן אפשרויות נוספות להבנת המשל בשיר השירים, להרחבה ניתן לעיין במלבי"ם בהקדמתו לספרו יירי הנפש (פירוש על שיר השירים).

אם כן מה מסמל הקשר של איש ואשה?
ניתן להבחין בעולמנו בשני מישורים המקבילים זה לזה: האידיאלי והמעשי.
כאשר מממשים אידיאל במעשה, המציאות גורמת לו להתקיים בצורה
מצומצמת וחלקית.

באופן דומה ניתן לראות את הקשר בין איש לאישה ככולל קשר אידיאלי
וקשר מעשי. שני סוגי קשר אלו יבואו לידי ביטוי בכל מקום המציין קשר של
איש ואשה.

החלק הראשון מתהווה בתהליך הארוסין². תהליך זה הוא חיבור רוחני בלבד
ללא שום ביטוי מעשי על אף שיצירתו במעשה הקניין³. שלב זה בחיבור בין
זכר ונקבה, 'איש ואשה' נקרא שלב הקידושין. בשלב זה האשה עדיין אסורה
על האיש⁴ ואסורה על כל העולם, דהיינו למרות הקשר שנוצר (ואולי ניתן אף
לומר בגללו) האיש והאישה מורחקים זה מזו.

החלק השני של החבור הוא הנשואין⁵, בשלב זה הקשר יוצא לפועל אל
מציאות העולם הזה. האיש מכניס את האשה לתוך ביתו ומשלב זה היא
מותרת לו⁶.

להלן דוגמא בה מתבטא קשר האיש והאישה - כנסת ישראל והקב"ה.

חז"ל דורשים את הפסוק משיר השירים⁷:

**'בְּעֶטְרָה שְׁעֶטְרָה לֹא אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתָנָתוֹ וּבְיוֹם שְׂמֵחַת לְבוֹ' – 'בְּיוֹם
חֲתָנָתוֹ' זה מתן תורה, 'בְּיוֹם שְׂמֵחַת לְבוֹ' זה בנין בית המקדש.**

הקשר של ישראל והקב"ה שנוצר בתקופת המדבר, נעשה באותו אופן בו נוצר
הקישור בין איש לאשה. נציין שקידושי האישה לאיש יכולים להיעשות גם על
ידי שליח, כלומר האיש המקדש שולח את כסף הקידושין אל האישה
באמצעות אדם שלישי ועל ידי כך היא נעשית אשתו. בקידושי ישראל
לקב"ה, משה רבינו הוא השליח וכסף הקידושין היא תורתנו הקדושה. משה
מביא את התורה, 'כסף הקידושין', מהקב"ה - האישי, אל האישיה' הלא היא
כנסת ישראל. זו ההקבלה ליום חתונתו - יום האירוסין, התקופה בה האיש
אסור באשה. קשר זה נמשך במשך כל תקופת המדבר. ניתן לומר שהקב"ה
מנהיג את עם ישראל מרחוק, ללא 'נגיעה' ישירה של שכר ועונש. זו היא

² להרחבה עיין באוצרות רמח"ל שליט אגרות ותעודות רי"ז.

³ הקניין נעשה בכסף שטר או בביאה. על פי קידושין פרק א' משנה א'.

⁴ אמנם האשה אסורה על האיש רק מדרבנן, אך במציאות היא איננה אתו אלא עדיין יושבת בבית אביה עד שמכניסה לביתו.

⁵ נישואין נעשים על ידי ביאה או בהכנסה לביתו.

⁶ כאן יש לציין שהעונש לנערה המאורסה שזנתה הוא סקילה, לעומת נשואה שעונשה קל יותר בחנק. המהר"ל בבאר הגולה באר שיש, מסביר שהבא על נערה המאורסה פוגע במציאות עליונה יותר - היא מציאות הקשר הרוחני, כיון שאין כאן עדין קשר מציאותי שיכול להיפגע.

⁷ הקדמה לאיכה רבה פסוק ל"ג. פסוק זה (שיר השירים ג', י"א) נדרש בכמה פנים אך אנו נתייחס דווקא לדרגה זו.

הנהגה ניסית - על טבעית בה הקב"ה 'עוקף' את הטבע. לא רואים את אלוקים בגשם היורד מן השמים ובצבא ישראל הנלחם בעמלק. המלחמה מנוצחת כאשר משה מרים את היד, האוכל מגיע מהשמים, השמלות לא בלות והרגלים לא בצקות. זה לא קשר טבעי. הקב"ה אומר כביכול לישראל: כשאתם צריכים אותי, קראו לי, אני אבוא ואסדר הכל. כמובן שהקב"ה משגיח ועוזר אולם איננו רוצים 'דוד רחוק בחוץ לארץ שישלח מתנות', אנו רוצים אותו קרוב אלינו כל הזמן. עד כאן השלב הראשוני של הקשר.

לאחר מכן מגיע שלב הביאה - ההכנסה אל תוך ביתו. הקב"ה מכניס את עם ישראל לביתו, דהיינו, מביא אותם אל ארץ ישראל. כאן מתחיל השלב בו האיש מותר באשה. מעתה הקב"ה שוכן בטבע, הוא נסתר בתוך העולם שלנו צמוד אלינו כל הזמן. מנהיגות משה שדיבר עם בורא עולם פנים אל פנים מוחלפת במנהיגות יהושע הארץ ישראלית. המלחמות הופכות ליותר ויותר טבעיות. הניסים הופכים אט אט להיות נסתרים יותר. האהבה הגדולה של האיש לאשה אשר הייתה מאוד מורגשת כאשר היו רחוקים, מתחבאת לה בחיי היום יום. המן פוסק מלרדת ונוצר צורך לעבוד את האדמה כדי להכין לחם. לאחר תקופת יהושע אף מתחילות להתעורר בעיות אמוניות, והקשר אינו פשוט כל כך. חיים של עם על אדמתו.

עוד בתקופתו יודע משה רבינו שצפויים סיבוכים בעתיד, שהרי כל קשר אידיאלי אשר יורד למציאות חומרית כרוך בקשיים. לכן בנאומו האחרון במשנה התורה, מזהיר משה את עם ישראל שמא יעזבו את הקב"ה כאשר יכנסו לארץ. ואלו דברי משה בסוף פרשת וילך⁸:

כִּי יִדְעֵתִי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי הִשְׁחַתְתָּ תְּשַׁחֲתוּן וְסִרְתָּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקִרְאתָ אֶתְכֶם הֶרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים כִּי תַעֲשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינַי ה' לְהִכְעִיסוּ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם.

משה יודע שעם ישראל יחטא ואפילו לא מסייג את דבריו. נראה שמשה מכיר את המציאות הטבעית ומודע לכך שישנן נפילות שלא ניתן להתחמק מהן.

קשר הנישואין בין הקב"ה לכנסת ישראל מתחיל בביאה לארץ ומגיע לשיאו בבניין בית המקדש. הנהגת ארץ ישראל מתבטאת בשכינה השורה בעם⁹ ובקיום המצוות - רק בארץ ישנה דבקות מלאה בקב"ה שם החיבור השלם בין שני הצדדים. בשביל להגיע לנקודת שיא זו בעת הנישואין נצרכים אנו

⁸ דברים ל"א, כ"ט.

⁹ מצות השמחה מתחייבת רק בארץ ישראל. ונראה שזה ביטוי לחיבור השלם אשר נמצא דווקא בארץ. השרוש ש.מ.ח מופיע לפני הכניסה לארץ בספר דברים 18 פעמים. לפני כן אינו מופיע אלא רק פעם אחת (וגם בפעם הזו התורה מתייחסת למצות תג הסוכות - "ושמחת בחגך" הלא היא מצווה התחייבת כאשר יגיע עם ישראל לארץ!). אין שמחה אמיתית בחו"ל ואולי זו הסיבה שדרשו חז"ל את "יום שמחת לבו" על הנישואין.

לקשר הארוסין המשמש כמופת - רמה שעלינו לשאוף להגיע אליה בתוך חיי היום יום. וכן נאמר בנביא¹⁰:

כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵּת כְּלוּלֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי
בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה.

כאן נציין כי גם כאשר ישראל ניטשים מאדמתם וקשר הנישואין בין ישראל לקבי"ה נפסק, קשר הארוסין עדיין ממשיך להתקיים "וְאַרְשִׁתֶּךָ לִי לְעוֹלָם"¹¹.

מהות הקשר

צורה וחומר הם צמד מושגים החוזר בכתבים רבים ושונים, תורניים ופילוסופים כאחד. ננסה לתת הגדרה כללית ומתמצתת למושגים אלו.

הצורה והחומר הם שתי דרגות במציאות. הצורה היא העיקרית, התכנית בתמצות, בכח. היא מגלה את המעמד של הדבר. על ידי החומר תצא הצורה אל הפועל.

לדוגמא, נניח שישנה צורה הנקראת 'שולחן', היא נמצאת בשכלנו דהיינו בתודעה. הצורה 'שולחן' יכולה לצאת אל הפועל על ידי החומר המכונה 'עץ'. אם נחבר את שני המרכיבים נקבל את השולחן המוכר במציאות שלנו.

גם אם ננסה להשמיד את כל השולחנות בעולם נוכל לפגוע רק בחומר העץ אך הצורה תישאר תמיד. הצורה היא מציאות מופשטת ועליונה יותר שאינה תלויה בחומר ולכן גם אם החומר יפגע הצורה תשמר¹².

האישה הוא צורה והאישה חומר. משמעות זו באה לידי ביטוי בכל תחומי הקשר: הנשמת, הביולוגי, ואפילו במציאות היומיומית.

הגמרא מחדדת את הבנת הקשר מבחינה מעשית¹³:

אדם מביא חיטין, חיטין כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה את עיניו ומעמידתו על רגליו?

האישה מביא חטה, אך עם חיטה לא ניתן לעשות דבר. כאן מתחיל תפקידה של האישה אשר לוקחת את החיטה ומוציאה אותה אל הפועל על ידי הפיכתה ללחם. החיטה היא התמצית, יש בה את הכח ליצור לחם אבל היא לבדה

¹⁰ ירמיה ב', ב'.

¹¹ הושע ב', כ"א.

¹² על פי זה נבאר את הגמרא בקדושין דף ז' עמוד א': "התקדשי לי לחציי מקודשת, חצייך מקודשת לי אינה מקודשת". צורה אחת יכולה להנתן בכמה חומרים לעומת חומר אחד שאינו יכול לקבל כמה צורות, ולכן איש אחד יכול לשאת כמה נשים אך כמה אנשים לא יכולים לשאת אשה אחת. ביטוי החומר והצורה באיש ובאישה יבואר ביתר פירוט בהמשך המאמר.

¹³ יבמות דף ס"א עמוד ב' - דף ס"ד עמוד א'. כמו שכתבנו לעיל, כל המובאות המודגשות בהמשך אף הן מהסוגיות הללו ביבמות.

חסרת כל ערך, ה'צורה' נמשלה לחיטה. האישה יוצרת מהחיטה את המוצר המוגמר הלחם, ה'חומר'.

כך גם במציאות הביולוגית שבין הזכר לנקבה. האיש נותן טיפת זרע בה טמון הפוטנציאל ליצירת החיים, האישה לוקחת את טיפת הזרע ומוציאה אותה לפועל על ידי יצירת הוולד.

כך גם במציאות הנשמית. **איש ואשה הם נשמה אחת אשר שוכנת בגופים מחולקים**. בקריאה ראשונה משפט זה נתפס כאמרה רומנטית אשר באה להדגים עד כמה האיש והאישה קשורים זה לזה. לא כן הדבר, יש להבין את העומק הטמון באמרה זו. גם לאיש וגם לאישה אין נשמה בפני עצמם, אלא רק חלק מנשמה. רק בנישואין, אז נגמר הקשר, מתאחדת הנשמה ועוד נאריך בזה בהמשך. על פי העקרון דלעיל נוכל להבין שגם בנשמה החלק של האיש הוא ה'צורה', חלקה של האישה הוא ה'חומר' ושניהם יחדיו יוצרים שלימות נשמית אחת.

עוד נאמר בגמרא:

זכה - עוזרתו, לא זכה - כנגדו.

ללומד הפשוט מובן שאם 'זכה - עוזרתו', אך מדוע האפשרות המקבילה היא 'כנגדו'? היכן ההקבלה כאן? ניתן לכאורה לנסח בצורה מדויקת יותר: לא זכה - לא עוזרתו.

כאשר אב ובן עובדים בצוותא הם מסייעים אחד לשני. אם אחד מהם לא יעבוד כדבעי, לשני יהיה קשה יותר, אולם למרות זאת בסופו של דבר כל אחד מהם יוכל לעשות את העבודה בעצמו, ברמת קושי כזו או אחרת. זו שותפות גרידא.

ננסה לחשוב על שותפות שונה במקצת: אדם שחסר לו פלג גופו התחתון לא יוכל לתפקד למרות ששאר חלקי גופו פועלים. למעשה יש לו הכל אך עדיין אין לו כלום. הוא יכול לחשוב על הכל לתכנן הכל, אבל מי יעמידו על רגליו? מי יוציא לפועל את המחשבות המתחוללות בראשו? האם אפשר לקרוא לו אדם? אצל אדם בריא ושלם אין שותפות בין איברים אלא גוף אחד!

חיבור האיש והאישה הוא כמובן מסוג זה, ולא כשותפות האב והבן שהדגמנו. שותפות היא חיבור של שני גופים, אך איש ואישה אחד הם. אם האישה לא עושה את תפקידה כראוי, אין האיש יכול לעשותו במקומה וכתוצאה מכך נוצר כאן חיסרון, הוא שדרשו חז"ל 'כנגדו'.

נבאר בקצרה עניין נוסף במהות הקשר.

חכמה ובינה הן שתי מילים שנועדו לציין השכלה בשפה העברית. אולם בעומקם לכל אחת מובן שונה. בינה מלשון להבין דבר מתוך דבר. החכמה היא למעשה המקור הראשוני ממנו ניתן לשאוב ידיעות באמצעות מידת הבינה.

האיש מסמל את מדת החכמה והאישה את מידת הבינה. האיש מביא את השפע והאישה משתמשת בו. כדי שהשפע, מדת החכמה, תהיה בת קיום עליה להצטמצם ולהיות מוגדרת באמצעות מידת הבינה, כפי שנבאר בהמשך.

ממילא מובנת האמרה¹⁴: 'בינה יתירה ניתנה באשה', מידת הבינה היא התכונה העיקרית באישה¹⁵.

בגמרא דורשים את הפסוק בבראשית:

וַיֹּאמֶר הָאֱדָם זֹאת הַפֶּעַם עֵצָם מֵעֵצָי וּבֶשֶׂר מִבְּשָׂרִי, מִלֵּמַד שָׁבָא אָדָם עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וְלֹא נִתְקַרְרָה דַּעְתּוֹ עַד שָׁבָא עַל חוּוּהָ אִשְׁתּוֹ.

הגמרא מספרת לנו על נשמת האיש המחפשת את אבדתה, אשר רק באמצעותה תוכל להיות שלמה. האישה היא היחידה שיכלה להשלים את החוסר אשר נעלם מעיני האדם הראשון. מסביר המהר"ל¹⁶ שהאדם ביקש את החלק המשלים לנשמתו ואף חיה לא התאימה בצורה מושלמת, מכיוון שלא נמצא הזווג אשר יצור שלימות מלאה כפי שעשתה האישה. אז קרא האדם "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי", מצאתי את אבדתי.

עוד דרשו שם בגמרא:

אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו אישה אינו אדם. שנאמר: זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם.

כפי שבארנו לזכר ולנקבה תפקיד שונה, שניהם מתחברים לשלמות אחת ונקראים בשם אדם. זו הסיבה שמברכים בנשואין 'יוצר האדם' מכיוון שרק אז נוצר האדם השלם אשר היה מחולק עד כה.

כך נבין את המשמעות בדברי חז"ל: 'כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא טובה'.

בבריאת העולם, אמר הקב"ה על כל בריאה ובריאה: "כִּי טוֹב" אך על בריאת האדם לא נאמר כי טוב. זאת מכיוון שהאדם נברא באופן שדרושה לו עוד השלמה, בריאתו לא נסתיימה במעשה הבריאה של ששת ימי בראשית. בריאתו מסתיימת רק בשעת הנשואין¹⁷.

הבנה זו המגלה לנו יחס חדש בין איש לאישה מופיעה במקומות נוספים בתורה.

¹⁴ נדה דף מ"ה עמוד ב'.

¹⁵ ביטוי לזה ניתן גם לראות בתהליך הרבייה. הזכר פולט זרעים רבים, כמידת החכמה המסמלת את השפע. האשה נותנת ביצית אחת אשר מבררת מכל הזרעים זרע אחד ורק בו עושה שימוש. בדומה למידת הבינה המשתמשת בחכמה על ידי צמצומה.

¹⁶ באר הגולה באר חמישי.

¹⁷ מה שנאמר בפסוק ל"א נסוב על כל הבריאה ולא בפרט על היום הששי.

השמים והארץ מופיעים בתורה כצמד המבטא כוחות משלימים. השמים הם הנותנים את הגשם ולמעשה הם מסמלים נתינת שפע, האדמה לעומתם מקבלת את השפע ותפקידה הוא להוציא אותו לפועל.

האיש והאישה נמשלו גם הם לשמים וארץ. האיש תפקידו נתינה כמו השמים. האישה לעומתו, הארץ, מקבלת גשם שהוא ב'כח' בלבד ומוציאתו אל הפועל בעשותה באמצעותו פרי¹⁸. כך גם רואים במסכת קידושין אשר עוסקת בלימודים רבים על ידי שימוש בדמיון שבין קניין אישה לקניין קרקע¹⁹.

את אותו העיקרון ניתן לראות במספר גמרות במסכת תענית²⁰. השמים רובעים את הארץ, וגשם היורה מתחלק לשלוש רביעות. ניתן לראות ממש יחסי ביאה בין השמים לארץ.

גם בהפטרה של תענית ציבור אנו נפגשים עם תיאור בו יציאת פירות הארץ מתוארים כלידה ממש²¹:

כִּי אִם הָרְהוּ אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לְאֶרֶץ וְלֶחֶם לְאֹכֵל.

תפקידי האיש והאישה

מצינו בגמרא:

טום ולא תשפיץ, שפויץ ולא תבני שכל העוסק בבנין מתמסכן.
(=סתום את החור ואל תשפץ את כל הבית, שפץ את הבית ואל תבנה מחדש שכל העוסק בבנין מתמסכן.)

בארנו שהאשה מסמלת את מידת הבינה כלומר שימוש צימצום החכמה והגדרתה. תפקיד האישה הוא פעולת הבניין. איש העושה את תפקיד האישה - 'מתמסכן', דהיינו ממעט את עצמו. לכל אחד יש את התפקיד שלו²² וכאשר האיש מנסה לעשות את תפקיד האשה זה לא עובד וזה אפילו רע.

¹⁸ "אסתר קרקע עולם היתה" (סנהדרין דף ע"ד עמוד ב'), חז"ל בחכמתם למדו שאסתר הצדקת נבעלה לאחשורוש בעל כורחה ומכך שהיתה סבילה בביאת אחשורוש. הבנה זו מקבילה לתפקיד הקרקע כסבילה בפעולת ניתנת הגשם מן השמים לארץ.

¹⁹ יש דמיון גדול מאוד בדרך הקניין (כסף, שטר וביאה מול כסף, שטר וחזקה). כך רואים גם בדרך הלימוד של הגמרא מהפסוקים בהם מסופר על קנין מערת המכפלה על ידי אברהם אבינו. ועוד דוגמאות רבות.

²⁰ תענית דף ו' עמוד א'. כמו כן ניתן לראות גמרא נוספת במקום בה מכנים חז"ל את הגשם 'חתן' ואת הקרקע 'כלה': "מאימתי מברך על הגשמים, משיצא חתן לקראת כלה".

²¹ ישעיה נ"ה, י'.

²² אולי ניתן להסביר כך את התופעה שחלה בימינו. כשהאיש לא מבצע את תפקידו כראוי בהבאת התורה לבית (כפי שמבואר בהמשך), האשה מרגישה בחסרון ומנסה לעשות את זה בעצמה. ואז חל העוות כשהאשה מנסה לעשות את התפקיד של האיש.

אותו עניין מופיע במסכת אבות²³:

כל המרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנם.

כפי שהסברנו נוצר חיבור נשמתי בין האיש לאישה, אך לא כל צורת התחברות בהכרח תהיה תמיד חיובית. לפי דברי חז"ל ריבוי שיחה עם האישה הוא חיבור פגום, חיבור שכזה מבטא היפוך תפקידים וניסיון של האיש להתחבר אל האישה ממקומה ולא מדרגא דיליה. מצב כזה גרוע הוא ממצב אשר בו אין האיש עושה את תפקידו כלל מכיוון שבאחרון האיש אינו מוסיף אך גם אינו גורע. כלומר אין תוספת תיקון למציאות הנוכחית אולם היא אינה נחסרת. אך כאשר האיש מרבה שיחה עם האישה יש כאן ממש העדר במציאות והוא הגיהנום²⁴. מוות הוא חסרון של חיים, דהיינו משהו חיובי שהפסיק. גיהנום הוא אבדון, קלקול של הנשמה עצמה.

עוד נאמר במסכת יבמות:

זבין ולא תזול הני מילי בסתרי אבל גלימא לא מתרמיא ליה²⁵.

לכאורה אין המימרא קשורה לנושא איש ואישה כלל וכלל. נביא מימרא נוספת ונבאר את שתיהן יחד:

האוהב את אשתו כגופו ומכבדה יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר:
וַיְדַעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְיֶה.

האשה מבטאת את המציאות הפועלת של האדם בעולם הזה, האיש ללא האישה הוא מציאות של כוח ללא ייצוג ממשי בפועל. האישה היא המייצגת את הלבוש, אותו לבוש הוא הכיסוי הנגלה במציאות.

יודעים אנו מהמקורות שלבושו של האדם הוא כבודו²⁶, כך גם האישה היא כבודו של האיש וממילא מחויב הוא לכבדה יותר מאשר את גופו. האישה נתפסת למעשה כגילוי של האיש, ככלי הקיבול המסוגל להכיל את השפע²⁷.

ואולי נשכיל לבאר את הגמרא דלעיל ('זבין ולא תזול...') בדרך הבאה. חז"ל השתמשו בגלימה כדימוי לאישה. אומרים חז"ל - את כל רכושך אתה יכול למכור אך את אשתך לא ניתן להחליף, אין זה דבר שמוכרים וקונים מחדש. אך מה חידוש בדבר? הקניינים של האדם קרובים אליו מאוד אולם הם

²³ אבות פרק א' משנה ה'.

²⁴ להרחבה נוספת עיין בדרך חיים למהר"ל על אתר ובחידושי אגדות למהר"ל יבמות בסוגיתנו.

²⁵ תרגום: מכור את כלי תשמך ואל תרד לעניות, אך את גלימתך אל תמכור כיון שלא תמצא לך כזו.

²⁶ שבת דף ק"ג עמוד א': "רבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי".

²⁷ נבאר את המשך המדרש: "המדריך בניו ובנותיו" מבטא את ההמשכיות של האדם המתבצעת על ידי בניו ובנותיו. "המשיאן סמוך לפרקן" זה המשכיות של דור נוסף, דור הנכדים. וכל זאת עושה האדם בדרך ישרה אז מובטח לו "וידעת כי שלום אהליך".

בהקבלה זו האישה מדמה לקרקע, על פי זה יבואר שכוונת הגמרא היא שעיסוקם של בני האדם יהיה פריה ורבייה. עיסוק זה לא יהיה בזוי אלא ישמש כעיסוק עיקרי. על פי הבנת הגמרא זו התפתחות חיובית. צריכים אנו להבין מדוע דווקא אמירה זו מציינת את המהפך שיחול לעתיד לבוא, ומהו בדיוק השינוי בתפיסת האנושות שיתרחש בזמן ההוא.
להבנת הדבר נלמד מימרא נוספת:

כל שאינו עוסק בפריה ורביה ממעט את הדמות וגורם לשכינה שתסתלק מישראל.

ניתן להבין על דרך החיוב ממאמר זה שההתעסקות בפריה ורבייה נתפסת כהשריית שכינה והוספת גילוי שם ה' בארץ. האדם הוא הבריאה העליונה המתברת שמים וארץ ומכאן שהעולם הרוחני מתגלה בתוך העולם הגשמי על ידי קיום מצוות פריה ורביה.

נחזור לביאור הגמרא הראשונה ונבין שעיסוק העולם 'בעבודת האדמה', דהיינו פריה ורביה, מסמל את גילוי שם ה' בארץ שהוא מעשה כל האדם לעתיד לבוא.

מאידך, מצינו התבטאות שונה בגמרא:

איך לך אומנות פחותה מהקרקע.

עבודת האדמה החקלאית נתפסת כעבודה בזויה מכיוון שאת רוב העבודה לא עושה החקלאי בעצמו אלא האדמה. יש כאן שתי מלאכות נפרדות, של החקלאי ושל האדמה. האדמה היא זו שמוציאה מהכח אל הפועל. החקלאי רק זורע ואין הוא עושה את המלאכה של יצירת העץ מהזרע שהיא העבודה עצמה.

אולם כאשר שני החלקים מתאחדים, דהיינו, אין הפרדה בין שני החלקים או התייחסות אליהם כשני שותפים, אין כלל הרגשה של חסרון. נוצר מצב בו הזריעה ויצירת העץ על אף שהן שתי מלאכות שונות, מקורן הנו ממקום אחד. האדמה היא החקלאי והחקלאי הוא האדמה. כך האיש והאישה, חיבורם הינו כגוף אחד ונשמה אחת ולא כישויות נפרדות כמו שמצוי בעבודת החקלאי באדמתו.

נחלקו תנאים:

**לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים, בית שמאי
אומרים: שני זכרים, ובית הלל אומרים: זכר ונקבה, שנאמר זָכָר
וּנְקֵבָה בְרָאָם.**

נחלקו במשנה בכמה בנים יוצא אדם ידי חובת מצות פריה ורבייה. לדעת בית שמאי הציווי הבסיסי מסתכם בשני זכרים ולבית הלל בזכר ונקבה. בית

שמאי לומדים ממשה רבנו שהרי היו לו שני בנים ולאחר מכן שילח את צפורה אשתו³⁰. בית הלל לומדים מבריאת העולם וסיפור 'לידת' אדם וחווה, הם היילדים הראשונים בעולם - זכר ונקבה.

ניתן לומר שעיקר המחלוקת עוסקת במטרת המצווה. על פי בית הלל מטרת המצווה היא ריבוי של חיים בעולם הזה במציאות המעשית, לכן צריכים אנו לזכר ונקבה כדי ליצור את המשכיותה של הילודה.

לבית שמאי מטרת המצווה היא רבוי של מציאות רוחנית. הבאת שפע לעולם הינו תפקיד האיש ולא האשה ולכן צריכים אנו לשני זכרים. למרות שקיום העולם החומרי אכן נצרך לשני הצדדים, מטרתה העיקרית של המצווה לשיטתם הוא חיזוק הצד הרוחני.

חז"ל הדגישו את חשיבות המצוה:

תניא רבי אליעזר אומר: כל מי שאין עוסק בפריה ורבייה כאילו שופך דמים, שנאמר: 'שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ, וכתוב בתריה: 'יָאֲתָם פְּרוּ וּרְבוּ...'. רבי יעקב אומר: כאילו ממעט הדמות שנאמר: 'כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם, וכתוב בתריה: 'יָאֲתָם פְּרוּ... וגו'. בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות שנאמר: 'יָאֲתָם פְּרוּ וּרְבוּ'.

לפני שניגש לגופם של דברים, נקדים ונשאל מדוע נאמר בפריה ורביה לשון עסק ולא לשון קיום³¹? ונראה להסביר שבדומה ללימוד התורה גם פריה ורבייה אינה מצווה אשר נעשית באופן חד פעמי. פריה ורבייה היא בנין הבית היהודי, העיסוק בבנין זה נמשך לאורך כל חייו של האדם.

סימן לדברים אלו ניתן למצוא בדברי רבי יהושע: 'נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו...!'

אומר לנו רבי יהושע שמצוות פריה ורביה לא מסתיימת לעולם, גם לאחר שקיים את המצווה באופן בסיסי, החובה עליו בקיום בית בישראל עדיין חלה.

השאלה המרכזית העולה מגוף הדברים היא כיצד אפשר לומר על מי שלא הוליד בן שנחשב כאילו רצח אדם? הרי עם כל החשיבות שישנה למצוות פריה ורבייה עדיין מדובר כאן לכאורה באדם שרק לא הוסיף חיים, אך הוא לא לקח חיים של אף אחד!

הדבר הבסיסי ביותר שעל האדם לעשות בעולמנו הוא הקמת הבית והעמדת הדורות הבאים. זה הקיום הטבעי שלו, ויותר מזה - קיומו של העולם כולו.

³⁰ הלימוד לדעת בית שמאי הוא דוקא ממשה מכיוון שהוא המביא את התורה, הקיום הרוחני של העולם.
³¹ ענין זה התבאר לי על ידי חברי יהושע פרידמן.

בסופו של דבר האדם הוא פרט, עוד בורג במערכת הדורות, התפקיד הראשוני שלו הוא המשכת הדורות. כלל הדורות הם כחיו של האדם וכאשר אינו ממשיך את קיומו, ממילא הפסיק את קיומו.

את ההבדל בין 'ממעט הדמות' לבין 'שופך דמים' ניתן להסביר כהסבר המחלוקת דלעיל של בית שמאי ובית הלל הבוחנת מהי מטרת מצות פריה ורבייה: הקיום החומרי של העולם הזה או הקיום הרוחני דווקא. לדעת הטוען 'כאילו שופך דמים' מטרת המצווה היא קיום העולם הזה. ולדעת הסובר 'ממעט הדמות' מטרת המצווה היא קיום רוחני וגילוי שם ה' בעולם. עוד נאמר בהקשר זה:

אבא חנן אמר משום רבי אליעזר: חייב מיתה, שנאמר: 'וּבָנִים לֹא הָיוּ לָהֶם' הא היו להם בנים לא מתו. אחרים אומרים: גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר: 'לְהִיֹּת לָךְ לְאֱלֹהִים וּלְזָרְעֶךָ אַחֲרַיְךָ' בזמן שזרעך אחריך שכינה שורה אין זרעך אחריך על מי שורה? על העצים ועל האבנים.

לדעת רבי אליעזר מי שלא עוסק בפריה ורבייה חייב מיתה. נראה שאין כוונת הנאמר שחטא זה יגרום לאותו האדם שימות במובנו הפשוט אלא פעולת בטול המצווה היא עצמה המיתה. כל קיומו של האדם תלוי בהיותו חלק ממהלך הדורות ולא מחייו הבודדים כפרט. ימי הפרט קצרים לעומת מהלך ההיסטוריה³²: "...יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שְׁבַעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֵת שְׁמוֹנִים שָׁנָה" - החיבור לנצח ולדורות הבאים שהם החיים האמיתיים, מתקיים על ידי מצוות פריה ורבייה. אם כן כאשר אין האדם מעמיד את הדור הבא, ולא מקיים את תפקידו בעולם כחוליה בשרשרת וכהמשך לדורות הקודמים, ממילא נחשב כמת³³.

נחלקו חז"ל לגבי מצוות פריה ורבייה בגר שנתגייר:

איתמר היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר, רבי יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה. רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה דהא הוה ליה, וריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה גר שנתגייר כקטן שנולד דמי.

מדובר במקרה בו היו לאדם בנים בעבר בהיותו עובד כוכבים ונתגייר לאחר מכן. האם קיים את מצוות פריה ורביה או לא. לדעת רבי יוחנן קיים ולדעת ריש לקיש לא קיים. ניתן להסביר מחלוקת זו באופן דומה למחלוקת דלעיל. השאלה שנחלקו בה היא האם הבנים צריכים להיות המשך הקיום של האדם המוליד או שצריכים להיות קיום כללי של העולם, בלי קשר דווקא אליו.

³² תהילים צ"ו, י"ג.

³³ להרחבה עיין בחידושי אגדות למהר"ל על המקום.

לשיטת ריש לקיש מטרת הילודה היא למעשה קיום משפחתו של האב ומכיוון ש'גר שנתגייר כקטן שנולד דמי', הרי לא קיים את המצווה מכיוון שאין כאן קשר משפחתי בין האב לילדיו. אולם לרבי יוחנן קיים את המצווה מכיוון שנוצרה מציאות של חיים בעולם הזה ואין זה משנה אם יש לצאצא קשר למשפחת האב.

עוד נחלקו במקרה בו מתו בניו :

איתמר היו לו בנים ומתו, רב הונא אמר: קיים פריה ורביה, רבי יוחנן אמר: לא קיים. רב הונא אמר: קיים, משום דרב אסי, דאמר רב אסי: אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף, שנאמר: 'כי רוח מלפני יעטוף וגו'. ורבי יוחנן אמר: לא קיים פריה ורביה, 'לשבת יצרה' בעינין והא ליכא.

לדעת רב הונא קיים את המצווה מכיוון שעל פי תפיסתו מטרת המצווה היא שיכלו הנשמות שבגוף כדברי הגמרא. מכאן נראה שישנה מציאות רוחנית הנקראת 'גוף', ומציאות זו צריכה להשתלם, כך גם התיאור: 'יכלו הנשמות שבגוף'. למעשה ישנו כאן תיאור של שלב שהעולם הרוחני צריך לעבור, שלב זה מתרחש באמצעות קיום מצוות פריה ורביה. אין זה תלוי במציאות העולם הזה אלא במציאות עליונה יותר ולכן גם אם נפטרו בניו לדעת רב הונא המטרה הושגה מכיוון שהנשמות ירדו לעולם.

רבי יוחנן לדעתו סובר שאדם זה לא קיים מצות פריה ורביה ומסבירה הגמרא: 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. מטרת המצווה היא קיומו של עולמנו החומרי ומכיוון שהבן נפטר לא נוסף קיום אנושי בעולם הזה.

נראה שניתן לשים לב לעקביות בדעת רבי יוחנן דלעיל ב'היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים' ובמחלוקתנו האחרונה. כפי שהסברנו, דעתו היא שמטרת המצווה היא קיום העולם הזה וגם אם נולדו בנים בהיותו עובד כוכבים מכל מקום קיים את העולם הזה שהרי הוסיף ריבוי כלשהו בעולם.

אם כן ניתן לראות בשתי המחלוקות האחרונות שני כיווני חשיבה במטרתה של המצווה. רבי יוחנן נוטה לומר שהמצווה נועדה לקיום העולם החומרי הכללי ואילו הגישה השניה נוטה יותר לראות את המצווה כחלק מהווייתו של עם ישראל.

סיכום – הנישואין כבנין שלם

נוכחנו שלקשר בין איש לאישה יש משמעות עמוקה מעבר להבנה הפשוטה הנראית לעין.

וכבר אמרו חז"ל:

כל השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה.

השמחה מסמלת את השגת השלמות ולכן ככל שאדם מתקרב יותר לשלמות ממילא קונה את מידת השמחה. על פי מה שבארנו כאשר אדם שרוי בלא אישה הוא רחוק מהשלמות וממילא רחוק מהשמחה. בהקשר זה נביא מדברי ריש לקיש במסכת ברכות³⁴:

אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה.

משחרב בית המקדש ואין שמחה שלימה מצויה בעולם אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו. ברם ידוע לנו ש'הנושא אישה – בונה אחת מחורבות ירושלים'³⁵ ולכן על ידי בנין בית בישראל נקרב את בנין ירושלים.

³⁴ ברכות דף ל"א עמוד א'.

³⁵ עוד נאמר בברכות דף ו' עמוד א': "כל המשמח חתן וכלה כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים".